

Osmanlı Esnafı Bursa Tüccar Loncası

– Mustafa ESER · 29 Ağustos 2025

OSMANLI ESNAFI

Türk ticaret hayatında esnaf ismiyle tanımlanan küçük ticari işletmelerin yeri yadsınamaz. Esnaf ve sanatkarlar ilk olarak Ahi ismiyle Anadolu Selçuklular döneminde teşkilatlı bir grup olarak ortaya çıktılar. Ahilerin sosyal ve ticari hayattaki etkinlikleri Osmanlı döneminde de devam etti.

16.yüz yılda Amerika kıtasının keşfi ve deniz ticaret yollarının bulunması ile ticari hayatı İpek Yolu'na bağlı Osmanlı ticari sistemi bir durgunluğa girmeye başladı. Ama her halükarda ticari hayat devam etti. Osmanlı devletinde Bursa, Edirne ve İstanbul'un sosyal ve ticari anlamda gelişmesi Başkent olmalarıyla doğrudan bağlantılıdır. En uzun süre başkentlik yapan İstanbul hiç şüphesiz bu gelişmeden en fazla payı almıştır.

Miyase Koyuncu Kaya'nın, Vakıflar dergisinin Aralık 2014 tarihli 4.sayısında Vakıf Kurucusu Olarak Osmanlı Esnafı (18.Yüzyıl İstanbul Örneği) isimli çalışmasında yazdığına göre: Esnaf, farklı dönemlerde vakıf kurucusu olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Kaya'nın tespitine göre XVIII. yüz yılda Esnafın kuruculuğunu yaptıkları vakıfların tüm esnaf vakıfların oranı % 20'ye tekabül etmektedir. Kaya XVIII yüz yıldaki esnaf vakıflarını reaya vakıfları arasında değerlendirmekte ve belirtilen yüz yılda kurulan esnaf vakıflarının tüm vakıflara oranını ise % 1.82 olarak belirtiyor. Vakfileri mevcut 18. yüzyıl İstanbul'unda ikamet eden vakıf kurucusu esnaf arasında bir kısmı hacı olan saraç, keresteci, hamamcı, yumurtacı, kasap, çadircı, haffaf, sabuncu, kazancı, çubukçu gibi çeşitli meslek mensupları ve esnaf idarecileri de bulunmaktadır.

Miyase Koyuncu Kaya'nın incelediği vakfiyelere göre,18.yüz yıl esnaf vakıflarının çoğu yarı ailevi olup vakıfların çoğu gayrimenkul vakfı statüsündedir. Para vakıfları da parayı işletmek yerine akar alınıp icareteyn usulü ile kiraya vermeyi tercih etmektedir. Vakfiyelerde ki mütevellî seçimi bütün Osmanlı vakıflarında olduğu gibi kendileri ve çocukları tercih edilmekte, ardından tercih yaşam çevrelerine yakın kişiler olmaktadır.

Esnaf İstanbul'da ikamet etmelerine rağmen memleketlerini unutmamış, memleketindeki gayrimenkulünü satarak İstanbul'da hayır işine kanalize edenler olduğu gibi, birçoğu da memleketlerinde cami, mektep, çeşme gibi toplumsal istifadeye yönelik hayri hizmetlerinin devamlılığını sağlamak için İstanbul'daki bir akarını ya da parasını vakfetmeyi tercih etmiştir. Örnek olarak Ali Ağa ise bir miktar parasından ve Nevşehir'de-iki farklı değirmende olan hissesinin kiraya verilmesi ile elde edilecek geliri hem Nevşehir'deki mektebin giderleri hem de İstanbul'da Ahi Çelebi Camisinde vaaz verilmesi şartıyla vakfetmiştir.

Miyase Koyuncu Kaya Vakıflar dergisinin Aralık 2014 tarihli 4.sayısında Vakıf Kurucusu Olarak Osmanlı Esnafı (18.Yüzyıl İstanbul Örneği)

OSMANLI'DA VAKIF - ESNAF İLİŞKİSİ

Osmanlı toplumu yönetenler (askeriye) ve yönetilenler (reaya) olmak üzere iki ana unsurdan oluşuyordu. Reaya, üretici olan, ticaret yapan, vergi veren yerleşik veya yarı yerleşik halktan yani reaya şehirliler, köylüler ve göçebe aşiretlerden meydana gelmiş vergi yükümlüsü zümrelerdi. Reaya kapsamında öncelikle şehirde yaşayan kesimler (ticaret, endüstri vb. işleri yapan ve esnaf).

Türklerin Anadolu'daki ilk esnaf teşkilatlanması Ahîlik çatısı altında gerçekleşti. Selçuklular ve Osmanlı devletinin kuruluş dönemlerinde önemli görevler üstlenen (Kalifiye eleman yetiştirmek, üretim ve satış zincirinin denetimini sağlamak, mensuplarının devlet ile olan ilişkilerini düzenlemek, mal ve kalite kontrolü, fiyat tespiti vb) Ahilik teşkilatının Osmanlı esnaf ve sanatkârı üzerindeki etkileri XV. yüzyılın ortalarından (1450 lerden sonra) itibaren azalmıştır. Bu yüz yılda kuruluşunu tamamlayan Osmanlı devletinde esnaf, önce Lonca sonra Gedik adı verilen esnaf teşkilatları olarak örgütlendi. Etnaf loncalarında Ahiliğin aksine dini/tasavvufî neşve pek görülmez. Etnafın loncalar etrafından örgütlenmeye başladıkları bu dönemlerde Ehli hiref-i hassa denilen bir kısım esnaf ve zanaatkâr sürekli devlet hizmetlisi olmuş, eskiden fütüvvet ehli sayılara kalem ve ilim mensupları da devlet görevlisi olarak yetişmeye başlamış ve ayrıca devlet loncaların idari olarak kontrol etmeye başlamıştır. Yine de esnaf ve zanaatkarlar Osmanlı tarihi boyunca büyüklü küçüklü bütün kentlerde ve kasabalarda en örgütlü sivil kesim durumundadır.

Osmanlı şehirlerinde esnaf ve zanaatkarların sayısı ve çeşidini siyasi iktidarlar, bölgedeki insanların ihtiyaçları, yer altı ve yer üstü kaynakları, coğrafi konum, iklim, ürün çeşitliliği ve ulaşım imkanları ile ortaya çıkıyordu. Bunlar ve benzeri faktörlerle bazı şehirlerde esnaf iş kolu sayısı 200'e yaklaşmakta, hatta Evliya Çelebi, XVII. yüzyıl İstanbul'u için 1000'den fazla işkolu zikretmektedir. XVII. yüzyılda başkent İstanbul'da 1000'in üstünde esnaf ve zanaatkâr faaliyet gösterirken, Sivas'ta bu 150 dolayında idi. Ufak yerlerde esnaf iş kolu çeşitliliği elbette ki temel ihtiyaçlarla sınırlıydı.

Osmanlı döneminde esnaktan sorumlu iki birimden birincisi esnafın dışından olan kadı ve muhtesib, ikincisi ise esnafın içindeki sorumlulardır. (esnaf şeyhi, ahî baba, esnaf nakibi, esnaf duacısı, esnaf çavuşu, sertabbah, ekmekçi başı, mezarıcı başı, kazzaz başı, kethüda, kahya, yiğit başı, nazır, muhtar-ı sükve esnaf ihtiyarları) (Etnaf şeyhleri tasavvufî anlamdaki şeyhler olmayıp esnafın yaşlıları-lonca idarecisi müdürlerdir.)

Devletin büyüme döneminde hızla artarak 50 binin üstüne çıktığı düşünülen vakıflar. Osmanlı ekonomisinin yaklaşık %16'sına hakimdi. XVI. yüzyılın ilk yarısında Anadolu Eyaleti'nden sağlanan yıllık gelirin %17'si vakıflara ait iken, Rum Vilayeti'nde %15,7'si, Halep ve Şam Eyaleti'nde %14'ü, Zülkadiriye'de %5'i, Rumeli'nde %5,4'ü vakıflara ayrılmıştı. Başka bir ifade ile Osmanlı ekonomisinin XVII. yüzyılda % 15,97'si, XVIII. yüzyılda % 26,80'i, XIX. yüzyılda ise %15,77'si vakıfların elinde idi. Rakamlar dönemler itibariyle değişik olsa da; vakıfların ziraattan imalat sanayi, ticaret merkezleri, konut sektörü, istihdam ve para konularına kadar ekonomide göz ardı edilemeyecek bir payı olduğu görülmektedir. Aynı şekilde gayri menkullerin büyük bir kısmının XVIII. yüzyılın sonları ile XIX. yüzyılın başlarında vakıfların elinde bulunduğu; toplam gayri menkuller içinde vakıfların payının dörtte üç oranına ulaştığı bilinmektedir.

Osmanlı Devleti'nde vakıf-esnaf ilişkisi Vakfın esnafa altyapı ve kaynak sağlaması ve Etnafın vakfa kaynak olması şeklinde iki türlü olmuştur. Bu ilişkiyi incelemek gerekirse; Vakıflar esnafa, akarat olarak

yaptırdıkları binalarla iş yeri ve alt yapı desteği sağlamışlardır. Örnek vermek gerekirse 1546 tarihli İstanbul Vakıfları Tahrir Defterleri kayıtlarına göre, büyük sultan vakıfları hariç, İstanbul'daki "amme" va kıflarının elinde 4000'in üzerinde ev, 5717 dükkan, 28 kervansaray, 19 han, 38 bezhane, 18 mahzen, 14 bodrum, 68 fırın, 199 köy, 40 mezraa ve 228 değirmen bulunuyordu.

Vakıflar, mal ve hizmet naklinin güvenliği için ticaret yolları üzerinde 30-40 km. aralıklarla han ve kervansaraylarla donatmışlardı. Yatakhaneleri, aşhaneleri, erzak ambarları, ticari eşyayı koyacak depoları, yolcuların hayvanlarını barındıracak ahırları, samanlıkları, yolcuların namaz kılmak için mescitleri, misafirlerin yıkanması için hamamları, şadırvanları, hastaneleri, hatta eczaneleri, ayakkabı cıları, nalbantları, gelir ve masrafları idare edecek divan (büro) ve memurları ile kervansaraylar muazzam kuruluşlardı. Buralarda hizmetin sürekliliğini sağlamak için lüzumlu tedbirler alınmış, konaklayan misafir ve hayvanların iâşe ve ibatesi vakıf gelirlerinden üç gün süre ile karşılıksız sağlanmış, hastalar tedavi edilmişti.

Banilerinin sağladığı gelirlerle, yerli, yabancı, erkek, kadın, hür, köle, müslim, gayrimüslim herkese ücretsiz hizmet veren olarak kervansaraylar hizmetlerini yüz yıllarca kesintisiz sürdürdüler. Hanlar kervansarayların şehirlerdeki vazifelerini görürlerdi. Osmanlı ülkesinde farklı şehirlerden ve ülkelerden gelen malların pazarlandığı hanları vakıflar işletirdi. Hemen her şehirde de yolcuların kaldığı ücretsiz hanlar mevcuttu.

Bedestenler bilhassa tekstil ticaretinin yapıldığı iş hanlarıydı. İstanbul hariç (Başkente üç bedesten-birisi Galata'da diğerleri şehir merkezinde olmak üzere-izni verilmişti.)

Vakıfların işlettiği bir diğer ticari mekan ise çarşılardı. Çarşı, iki tarafında dükkanların sıra sıra bulunduğu bir veya birkaç sokağın birleşmesinden meydana gelen alışveriş yerleriydi. Bir vakıf binasına gelir sağlamak için vakıf eserinin yakınına dizilen dükkanlar da bir çarşı oluşturabiliyordu. Arasta, bu çeşit çarşıları ifade etmek için kullanılan bir kelimedir. Bu arastaların bir veya iki sıra dükkanlı olanları bulunduğu gibi bazı arastalar cami veya bir başka hayır binasının genel düzenlemesinin bir parçasını meydana getirirlerdi.

Mülkiyeti vakfa ait olan bedesten, arasta veya çarşıdaki dükkan veya atölyeler esnaf ve zanaatkara kiraya veriliyordu. Bu kiralar vakıfların ana gelirini oluşturuyordu.

Osmanlı döneminde esnaflara borç/kredi desteği ve avarız ödemelerinde destek sağlayan önemli kurumlar loncaların kendi imkanlarıyla kurdukları loncalara ait para ve Avarız vakıflarıdır. Osmanlı dönemine ait özgün bir vakıf türü olan para vakıfları II. Murat döneminden (1421-1451) itibaren kurulmaya başlandı ve Fatih döneminde (1451-1481) sayısı arttı. Fatih döneminde İstanbul'da kurulan vakıfların % 16'sı para vakfı idi ve 1451-1546 yılları arasında 'te vakfedilen değer olarak birinci sıraya yerleşmişti. Mesela 1456-1546 tarihleri arasında İstanbul'da kurulan 1150 nukud vakfının ana parası 21.385.786 akçeyi buluyordu.

Para vakıflarının en önemli işlevi din, dil ırk ayrımı yapmadan belirlenen şartlarla herkese borç/kredi ve yardım yapmalarıydı. Bursa'da kurulan nukud vakıflarının para hacmi 3.349.046 akçeyi, yıllık geliri ise 333.119 akçeyi buluyordu. Aynı yıllarda, vakıfların gayrimenkul işletmelerinden sadece Bursa'da 547.734 akçe gelir sağlanıyordu. 1531 yıllarında Ankara'da kurulan para vakıflarının tüm vakıflara oranı % 50 idi.

XVIII. yüzyıl Türk vakıflarının toplam gelirlerinin yaklaşık % 32'si para vakıflarından sağlanıyordu. Vakfiyeleri incelenen 330 vakıftan 94'ünün yani % 28'inin gelir kaynaklarının ya sadece nakit paralardan veya nakit parayla birlikte diğer bazı gayr-i menkullerden ibaret idi. Bu nakit paraların 42.120.220 akçe gibi dönemine göre önemli bir yekûn tuttuğunu belirtmek gerekir.

“Arıza”nın çoğulu olan “avarız” hastalık, fakirlik, zaruret veya yangın gibi durumları anlatmaktadır. Avarız vakıfları, hiçbir toplumun uzak kalamayacağı kesin ve hayati ihtiyaçları gidererek insanın ızdırabını dindirmek için kurulmuş vakıflardır.⁴⁴ Başka bir ifade ile, geliri bir köy veya mahalle ahalisinin beklenmedik ihtiyaçlarına (avarızına) harcanmak üzere kurulmuş olan vakıflardır.

Mahalle ve köyler için kurulan avarız vakıflarının geliri köy/mahalle halkının ihtiyaçları için harcanırdı. Meslek veya sanat erbabı ise loncaları vasıtasıyla esnafın avarız ve kredi/borç gibi ihtiyaçları için kuruluyordu.

Para vakıfları sınıfında sayılan uygulamalardan biri esnaf loncalarındaki iç yardım ve dayanışmanın önemli bir ögesi olan esnaf sandığı idi. Loncalar Avrupa'daki benzerleri gibi, üyeleri ve aile efradı için hastalık, evlenme, doğum, iş kurma, işsizlik, ölüm gibi birtakım sosyal risklere karşı aynî ve nakdî yardım sağlayan dayanışma sandıkları kurmuşlardır. “Orta sandığı”, “teavün sandığı”, “esnaf sandığı”, “esnaf kesesi” veya “esnaf vakfı” adı da verilen bu sandıklar yoluyla esnafa sosyal yardımlar yapılıyordu.

Sandık gelirlerinin harcandığı başlıca yerler ise; Ticaret veya işlerini genişletmek isteyen esnafa verilen borçlar, Ramazan aylarında ahali için yapılan masraflar, Hali vakti yerinde olmayan esnafa yapılan karşılıksız yardımlar, Vefat eden esnaf için yapılan cenaze giderleri, Felakete uğrayan esnafa yapılan yardımlar, Esnaftan fakir olanların hastalık masrafları, Evlenecek olan fakir ve kimsesiz gençlere yapılan yardımlar, Müteferrik masraflar: Onarım giderleri, alimlere ve diğer din adamlarına yapılan yardımlar, vergiler, yaz aylarında kullanılan sebil sular ve kar bedelleri, Devletin olağanüstü durumlarda topladığı “avarız” denilen yüklü vergilerin ödenmesi şeklindeydi.

Örneğin, bir hallaç esnaf sandığının 1873-1874 yılı gelir gider kayıtlarına göre kendi mensuplarına ve yöredeki yoksullara yapılan yardımlar şu şekilde sıralanmıştı: “Esnaf ve fakirlere kömür, Ramazanda ekmek parası, dul ve yetimlere bayramlık basma, sadaka, dükkanı yanan Haşan Ağa'ya sermaye, kasaba dışındaki köprü tamiri, öğretmenlere ev kirası, esnaf fakirlerine hastalık parası, kurban ve hocalara yardım parası.”

Esnaf sandıklarından iş kazası neticesinde tedavi sonrasında iş görebilir durumda olanlarla çalışamayacak durumda olanlara farklı yardımlar yapılırdı. Çalışmaya gücü yeten ve fiilen meslek ve sanatı icra eden üstad, usta, kalfa, çırak ve yamak gibi kimselere efrad-ı âmile denilmiştir. Bunlar, ihtiyaç halinde ödünç para almak için lonca başkanına başvuruyor, başkan da bu konuda, esnafın niçin borç para almak durumunda kaldığını, dükkanındaki sermayesini ve bunun gibi hususlarda gerekli araştırmaları yaparak durumu yönetim kuruluna bildirmesi üzerine yine Yönetim kurulunun kararı gereğince esnafa borç/kredi veriliyordu.

İşgöremez durumdaki (hastalık, yaşlılık, sakatlık gibi) çalışamaz haldeki esnafa ise efrad-ı gayriâmile denilirdi ve bunlara karşılıksız yardımlar yapılırdı. Sosyal yardım, işgöremezlik ödemesiyle Esnaf sandıkları işsizliğe, hastalığa, sakatlığa ve ölüme karşı bir tür sigorta niteliği de arz etmekte olup, Loncaların kurdukları sandıklar bir görüşe göre, ülkemizdeki sosyal güvenlik sisteminin ilk çekirdeği

olarak kabul edilmektedir.

OSMANLI'DA VAKIF - ESNAF İLİŞKİSİ ÜZERİNE Seyfettin ERŞAHİN [ttps:// /dergi.diyaret.gov.tr](https://dergi.diyaret.gov.tr)

ESNAF LONCALARI VE İŞSİZLİK SİGORTASI

İnsanlık tarihinde devletlerin siyasi yapısı kadar ticari yapısı da çok önemli olmuştur. Her devlet ticaret ticari faaliyetleri korumuş ve desteklemeye çalışmıştır. Çoğu zaman ticaret siyasi yapıyı etkilemiştir. Ticari faaliyetler aynı zamanda devletin gelir kaynağı olduğu gibi halkın ihtiyaçlarının karşılanması gibi önemli bir işlevi vardı. Türk-İslam devletleri de ticari hayatı geliştirmek için gayret gösterdiler. Orta Çağ'da tüccarların güvenli seyahat etmeleri için kervansaray ve han yapımına önem verildi. Servet sahipleri hem güvenlik hem de vakıflarına gelir sağlamak için ticari yollar üzerine sayısız han ve kervansaraylar yaptırıldılar. Bu binaları vakıflar işletiyordu. Büyük şehirlerde yapılan iş hanları ise ticari faaliyetlerin gelişmesinde büyük önem arz ediyordu.

Loncalar Osmanlı döneminin özgün yapılarındandır. Geçmiş İslam toplumlarında esnaflar arasında tasavvufi yönü ağır basan Fütüvvet ve Ahilik ağırlıklı iken, Osmanlı dönemindeki Lonca sisteminde tasavvufi yön yavaş yavaş ihmal edilmiştir. Bu halleriyle Loncalar, esnaf ve sanatkar arasında dayanışmayı sağlayan, bir bakıma işveren sendikası olarak daha ileride üretim kooperatifleri olarak nitelenebilecek kuruluştur.

Hammer ünlü Tarih'inde, III. Murad (1574-1595) döneminde yapılan bir saray düğününe katılan 148 değişik esnaftan bahsederken, Evliya Çelebi Seyahatname'sinde Alay Köşkü'ndeki Padişahın önünde yapılan geçit resmini de katarak oluşturduğu değerli bilgilerden, o sırada 57 bölüme ayrılmış İstanbul'da 1100 sınıf halk ve meslek grubu olduğu bilgisini vermektedir.

Lonca; Osmanlı ülkesindeki bir merkezde, aynı mesleği icra eden esnaf ve sanatkarın, mesleki dayanışma amacıyla oluşturdukları, devlet kontrolündeki organizasyon ve bu organizasyonun bulunduğu yere verilen isim olmuştur.

Osmanlı ülkesinde esnaflar, Debağlar çarşısı, Hallaçlar çarşısı, Yorgancılar çarşısı, Bakırcılar çarşısı, Demirciler çarşısı gibi genelde ayrı ayrı çarşılar da bulunur, Loncası da kendi adlarıyla birlikte anılır ve çarşılarında uygun bir mekan Lonca olarak düzenlenirdi. Loncaların kendine ait simgesini de taşıyan bir bayrağı vardı. Loncaların, üyeler tarafından seçilen ve devletin tasdik ettiği Kethüda(sonraları mütevellî), loncanın iç işleriyle ilgilenen ve hiyerarşide kethüda dan sonra gelen Yiğitbaşı ve gerektiğinde kendisine yardım eden, mesleğin Ehli-i Hib re denen kıdemlilerini içeren bir Yönetim Kurulu bulunurdu.

Kethüdanın görevi loncanın denetim ve yönetimi ve üyelerin korunurken devlet ile esnaf arasında aracılık yapmaktı.

Loncaların, yönetim kuruluna ilaveten kaideleri olan kurulları ve toplantıları vardı. (Kahyalar Kurulu, Ziyafet toplantısı, Üçgünler toplantısı, Memleket toplantısı gibi)

Lonca yönetim kurulu, her ayın ilk ve üçüncü Cumasında yaptığı toplantılarda Kethüda, geçmiş onbeş günün kendi meslek kolu açısından değerlendirmesini yapar, daha önce üzerine almış olduğu görevlerle ilgili bilgi verirdi. Toplantı da üyeleri ilgilendiren her türlü konu görüşülür dilek ve temenniler dile getirilirdi. Esnafın kendi aralarındaki küçük çaplı anlaşmazlıkları da burada görüşülür, karara bağlanırdı.

Mesleğinin icrada geçerli kurallara uymayan Lonca mensupları Kethüda ve Yiğitbaşları tarafından uyarılır, geçici olarak iş bıraktırılır veya duruma göre falaka ile cezalandınırlardı. Uyarı ve cezalar konusunda Lonca kararlan kesindi. Yönetim Kurulunun önemli ilgi alanlarından birisi de Orta Sandığı'nın işletilmesiydi.

Bir merkezdeki bütün loncaların birleşerek oluşturdukları üst kuruluşun başında bulunan Şehir Kethüdası, bulunduğu merkezi diğer ileri gelenlerle birlikte devlet karşısında temsil ederdi.

Loncalar yalnızca Müslüman esnafın oluşturduğu bir teşekkül değildi. Gayri müslim esnaf ta loncaya katılabırdı. İlerleyen zamanlarda yaşanan bazı sıkıntılar sonrasında 1768'den itibaren ayn Loncalar halinde teşkilatlanmaya gidilmiştir. Nihayet Loncalar, değişen ekonomik ve ülke şartlan dolayısıyla, zaman içerisinde önemlerini yitirmiş, ortadan kalkmışlardır. Bununla birlikte Fütüvvetle başlayıp, Ahilikle gelişen ve Loncalara ulaşan geleneğin izleri toplumda uzun yıllar devam etmiştir.

Önceleri yönetim işlerinden ziyade dini yönü temsil eden Şeyhleri de bulunan Loncalar, gitgide tamamıyla birer mesleki dayanışma kuruluşları haline geldilerse de, buradaki esnaf ve sanatkar daima birbirine aşağıdan yukarıya doğru uzanan ve yukarıdan aşağıya doğru giden bir saygı, sevgi ve hürmet bağı ile bağlı idiler. Loncalar, mensuplarından; kanaatkarlık, gelenek ve göreneklere bağlılık, sanatında titizlik, mesleki disipline riayet gibi özellikler isterlerdi.

Günümüzde hala bilhassa küçük yerleşim yerlerinde Esnaf ahlakı kavramı bulunmakta ve esnafı kendi aralarında yazılı olmayan kuralları işletmektedirler.

Bazı kavramların gelişimini Batı ülkeleriyle aynı minvalde değerlendirmemek gerekmektedir. Modern bir uygulama Batı'da XX. Yüzyıl başlarında ortaya çıkan işsizlik sigortasının geçişinin Osmanlı toplumunda aynıyla aranması hatalı olur. İşsiz kalma veya çeşitli sebeplerle çalışmamak gibi durumlarda, Loncalar hem piyasayı kontrol eder hem de kendi meslek mensuplarına istikrar ve güvence sağlayan, bu gaye ile de piyasa ve üretim şartlarını düzenlemeye çalışan meslek örgütleri idiler. Aynı zamanda üyeleri arasında toplumsal dayanışma sağlardı. Her loncada bu amaca hizmet eden Orta Sandığı bulunurdu. Loncalar üyelerini gerek dışarıdan gelebilecek rekabete karşı korudukları gibi, lonca içi rekabete karşı da korurlardı.

Loncalar kendi mensupları içerisinde işsizliği gedik usulü ile önlerlerdi. Gedik usulünde her dükkan bir gedik bir çeşit kadro olarak kabul edilirdi. Bu uygulama sayesinde her esnaf istediği yerde dükkan açamaz, iş koluna göre belirlenmiş tezgah sayısını arttıramazdı. Lonca üyeleri müteselsilen birbirlerine kefil olurlardı. Yeni bir dükkan ancak o iş kolunda, dükkan sahibi bir ustanın işi bırakması veya vefatıyla söz konusu olabilirdi. Bu takdirde boşalmış (mahlul) gedik en büyük evlada, o yoksa veya o işi yapmıyorsa, yetişmiş kalfasına devredilirdi. Esasen Loncaya mensup bir usta, istediği sayıda çırak çalıştırıp, istediğini kalfa ve istediğini de terfi ettirerek usta yapamazdı. Gereği kadar ve belirli sayıda çırağı alıp, bunları belirli usullere göre yetiştirdikten sonra kalfa yapabilirdi. Devlet lüzumu halinde gedik sayısını arttırırsa esnafın çırak, kalfa, usta sayıları yükseltilirdi. Bu sistemle o iş kolunda işsizlik problemi olmayacağı için işsizlik sigortası diye bir sıkıntı yoktu.

Ticaretin doğası gereği bizzat esnafın veya aile fertlerinin veya toplum içerisinde bazı kişilerin maddi desteğe ihtiyaç duymaları halinde Lonca Orta Sandığı devreye sokulurdu. (Orta Sandığı, Esnaf Vakfı, Esnaf Sandığı, Esnaf Kesesi) Sandık, Kethüda ve Yiğitbaşı ile ihtiyarların nezaret ve sorumluluğundaki

sandığın sermayesi esnafın bağışları, çıraklıktan kalfalığa ve kalfalıktan ustalığa yükselenler için ustaları tarafından verilen paralar, haftada veya ayda bir esnaftan güçlerine göre alınan paylardan oluşurdu. Ayrıca vasiyet, hibe, vakıf paraların gelirleri, duhuliye, teberrular, kiralar gibi gelirler vardı.

Orta Sandığında biriken para, ihtiyacı olan veya sanat ve ticaretini geliştirmek isteyen esnafa %1 nema ile verilirdi. Buradan ve teberrulardan elde edilen gelir, Ramazan'da hatim indirilmesi, zerde ve pilav pişirilerek ahaliye yedirilmesi, esnaftan hali vakti müsait olmayanlara, bir felakete uğrayanlara, hasta olanlara yardımda bulunulması, ölen fakir esnafın techiz ve tekfini gibi(cenaze giderleri) ve daha bir kısım hayır işlerinde kullanılırdı.

Böylece Orta Sandığı bir bakıma hem İşsizlik Sigortası Fonu hem de vakıf gibi kullanılırdı. Lonca düzeninde esnaf Dahililer (filen çalışanlar) ve Hariciler (filen çalışmayanlar) olmak üzere öncelikle ikiye ayrılırdı. Dahililer; Yamak, Çırak, Kalfa ve Ustalardır. Hariciler ise; Emekliler, Düşkünler ve Sakatlardır. Harici esnaftan özellikle son iki grup, yani Düşkünler (aceze; esnafın üstadlarından olup, yaşlı ve dükkanı bulunmadığından yardıma muhtaç) ve Sakatlar (herhangi bir nedenle çalışamayanlar) çalışan esnafın yardımları yanında, özellikle de Orta Sandığından ayrılan yeterli ödeneklerle desteklenirlerdi. Bu uygulamayı normal bir sosyal güvenlik yanında, işsizliğe karşı bir tedbir ve bir İşsizlik Sigortası olarak da değerlendirmek yerinde olacaktır.

Lonca gelir gider defterinde Esnafa verilen borçların yanında bir diğer gelir kalemi fakirlere verilen yemek bedeli gözükmektedir. Gider kalemlerinde ise mevlid bedeli, Ramazan-ı Şerifte dağıtılan ekmekek bedeli, dul, yetimlere basma, fakir esnaf ve ailelerine hastalık yardımı, yolda kalmışlara yapılan yardımlar, Haremeyn delillerine, şeriflere, hac görevlilerine ve çekirge şeyhlerine yardımlar, dükkanı yanan esnafa sermaye ve alet yardımı gibi sosyal yardım ücretleri gözükmektedir.(Osman Nuri Ergin Mecelle-i Umur-i Belediye)

BURSA TÜCCAR LONCASI (1693-1823)

Üretim ve ticaret insanlık tarihi boyunca topluların gelişmesinde en önemli aktörlerden olmuştur. Herkesin malumudur ki devletlerin en önemli gelir kaynağı vergi, en çok vergi ödeyenler ise her zaman ticaret erbabıdır. Okuyucular da kabul edeceklerdir ki, insan için kan neyse devletler içinde ticaret ve para odur. Nitekim Anadolu'daki ilk isyan olan Babailer isyanı da Kanuni zamanında ki Celali isyanları da ekonomik sebeplerle çıkmıştır. I Mehmed zamanındaki isyanda Şeyh Bedrettin yanlılarının hemen hemen tamamı fakir insanlardı ve okuyucu kabile edecektir ki insanları iki olgu tahrir eder ve isyana sevkeder. Fakirlik ve Din.

Aynı şekilde Anadolu'yu kan gölüne çeviren Haçlı Seferlerinin temel dinamiği de fakirlikti yani ekonomi. Yine aynı şekilde insanlık tarihini incelediğimizde savaşların temel sebeplerinden birinin ekonomi olduğunu görüyoruz. Bu bölümde ticaret ve üretim aynı anlamda kullanılmıştır.

İslam tarihinde Peygamber Efendimizin (sav) sağlığında genişlemeye başlayan İslam coğrafyası, beraberinde İslam devletlerini siyasi, ticari ve askeri bir güç haline getirdi. İpek ve Baharat yolunu kontrol eden İslam ve Türk devletleri her zaman tüccarları güvenliğini sağlamayı kendilerine bir görev addettiler. Orta Çağ'da Asya'dan Avrupa'ya ticaret yollarını kontrol eden Türk-İslam devletleri ticaret

güvenliği için ticaret yollarını kervansaraylar ve hanlarla adeta süslediler. Üç gün boyunca yeme ve barınma hizmetinin ücretsiz olduğu ve güvenliği sağlanan kervansaraylar ticaret güvenliğini tam anlamıyla karşılıyorlardı.

Bursa tarihi süreçte Osmanlı Devleti'nin ilk başkenti olarak önemli bir üretim, sanayi ve ticaret kenti olarak her zaman göz önünde olan idi. Kentte emtia üretimi, loncalar halinde örgütlenmiş zanaatkarlar tarafından gerçekleştirilirdi. Üretim çıktıları, Bursa ve çevresine, İstanbul'a ve Avrupa'ya yerli veya yabancı tüccar eliyle ulaştırılırdı. Şehirde, ticarete etkin bir rol üstlenmiş tüccar da lonca çatısı altında faaliyetini sürdürürdü. Tüccar loncası aynı zamanda taciran hırfeti vakfı adıyla bilinen vakfı kurmuştu. Vakıf yönetimi, parasal işlemlerini, yıllık mali hesap bilançolarını, dönem dönem kadının teftişine sunar ve onaylatırdı.

Bursa şehri, tarihleri 15. yüzyılın ikinci yarısına uzanan zengin bir şer'iyye sicil defteri koleksiyonuna sahiptir. Bu sicillerin bir bölümü, kentteki vakıfların değişik yıllara ve dönemlere ait muhasebelerini içeren vakıf muhasebe defterlerinden oluşmuştur. Defterlere yansıyan ve Bursa kadısı tarafından onaylanan muhasebelerden biri de tüccar esnafının ortaklaşa kurduğu lonca bağlantılı vakfa aittir. Vakıf, şehirdeki tacir zümresinin çeşitli giderleri ve etkinlikleri için kurulmuştur. Bursa tüccarının kurduğu vakfın hesap ve kayıtları, 32 adet şer'iyye siciline (vakıf muhasebe defterine) yansımıştır. Hırfet terimi sözlükte, sanat, meslek anlamında geçmekle birlikte genel olarak esnaf ve sanatkarların oluşturduğu topluluk manasında kullanılır. Buradan türetilen erbâb-ı hırfet bir sanat veya zanaatla uğraşan esnaf grubu olarak bilinir. Aynı şekilde ehl-i hiref sözcüğü de sanat sahibi kişileri ifade eder. Fehmi Yılmaz'ın Osmanlı Tarih Sözlüğünde hırfe, sanat, ticaret veya ziraat gibi bir uğraş ile geçimini kazanma yolu olarak tarif edilmiştir. Kelimenin çoğulu hiref' olup terim olarak ise Osmanlılarda, devlet ve saray teşkilatında, sarayda devlet adına görev yapan çeşitli sanatkar ve zanaatkarlardan oluşan bir teşkilatı ifade ederdi.

Osmanlı döneminde ehl-i hiref kavramı, küçük el sanatlarıyla uğraşan sanatkar ve zanaatkarları tanımlamak için kullanılmıştır.

Osmanlı döneminde Ehl-i Hiref teşkilatındaki zanaatkar loncalarının bir yükümlülüğü ise savaş zamanında üyelerinden bir kısmını ordu esnafı adıyla sefere göndermekti. İlerleyen zamanlarda sefere çıkma görevi için bedel ödenmeye başlandı. Hırfet vakıfları üyeleri adına bu bedeli öderlerdi. Çalışmamızın bu bölümünde Bursa özelinde, Ehl-i hiref olarak görülen esnaf guruplarının kurdukları ve kayıtlara Taciran Hırfeti Vakfı ya da Tüccaran Hırfeti Vakfı olarak geçen bir tüccar vakfını incelemeye çalışacağız.

Esnaf gurupları, çeşitli ortak ihtiyaçları karşılamak veya hayır işlerini içeren sosyal yardımlarda bulunmak amacıyla hırfet vakıfları kurarlardı. Esnaf sandıkları da denilen bu vakıfların temel gelir kaynakları, üye esnafın vakfettikleri paralardan oluşurken, bu vakıflar para vakfı (nukud vakfı) sistemiyle çalışırdı. Para vakıflarının önemli işlevlerinden birisi de ihtiyaç sahiplerine ve üyelerine kredi vermeleridir. Kredi olarak verilen paraların işletilmesinden elde edilen gelirle vakfın; loncada yemek yedirilmesi, muhtaç esnafa yardım edilmesi, yakın mahallerdeki çeşme onarımları, yine yakın camilerin görevlilerinin maaş ödemesi ve mevlit okutulması gibi sosyal hizmetlerin finansmanı sağlanırdı. Bu vakıflar devletin ekonomik darboğaza girdiği dönemlerde ve savaş zamanlarında Avarız vergilerini üyeleri adına ödeme

gibi bir işlevi de yerine getirirdi.

18. yüzyılda, Bursa şehrinde lonca bağlantılı para vakıflarının sayısı oldukça fazlaydı. Bu durum şehre, gıda ve tekstil alanında İstanbul'un tedarikçisi olması sebebiyle, düzenli para akışının fazla olduğunun da bir göstergesidir.(Faroqhi)

Muhasebe kayıtlarında tam adı Muhasebe-i mahsulat ve ihracat-ı evkaf-ı Müslimin bera-yı ta'amiye ve tekâlif-i hırfet-i tüccaran der Brusa olarak geçen ve Taciran Hırfeti Vakfı veya Tüccaran Hırfeti Vakfı olarak bilinen vakıf 1693 yılı Mart ayında Bursa'da lonca üyesi olan bir grup yerli tüccar tarafından kuruldu.

O dönemde Bursa'da çeşitli esnaf kollarına elliye yakın çalışan hırfet vakfından (Alacacılar, Arpacılar, Attarlar, Bakırcılar, Bedesteciler, Belediciler, Berberler, Bezzazlar, Bıçakçılar, Boyacılar, Demirciler, Çilingirler, Çıkrıkçılar, Dikiciler, Eskiciler, Futacılar, Haffaflar, Havlucular, Helvacılar ve Kebapçılar, Hurdacılar, Kalaycılar, Kavukçular, Kazzazlar, Keçeciler, Keresteciler, Kökboyacılar, Kundakçılar, Kuyumcular, Kürkçüler, Leblebiciler, Muhtablar, Nalbantlar, Nalçacılar, Peştamalcılar, Postalıcılar, Sahaflar, Sarraçlar, Semerciler, Sipahiler, Şerbetçiler, Tabancacılar, Tabdehler, Takkeciler, Terziler, Tüccarlar, Oturakçılar, Yorgancılar- ayrıca haffafan-ı kebir ve semerciyan hırfetlerinin lonca bağlantılı iki vakfı vardı.) birisi olan Tüccaran Hırfeti vakfının öncelikli amacı tüccar esnafının Ordu-yu Hümayun yükümlülüğü içindi. Muhtemelen içlerinden çıkardıkları ve orduya gönderdikleri tüccar esnafının/orducu esnafının giderlerini ortaklaşa karşılamak için kurulmuştu. (Vakfın kurulduğu tarih Viyana yenilgisi sonrasına denk gelmektedir) Vakfın 7 kuruş olan 1693 yılı senelik geliri tüccar loncasının Ordu-yu Hümayun ödeneği için harcanmıştı.

İlk muhasebe kaydından sonraki tüm belgelerde amacı tekâlif ve taamiye olarak belirtilen vakfın çeşitli ihtiyaçlar, vergi ödemeleri ve yemek pişirme/dağıtma giderleri için oluşturulduğu söylenebilir. Diğer hırfet vakıfları gibi Tüccaran Hırfeti vakfının da vakfıyesi vakfıyesi bulunamamıştır.

Sermayesi nakit para olan bir vakıf olup, gelir elde etmek için sermayesini işletmiş elde ettiği geliri ihtiyaçlar ve vakıf hizmetleri için harcayan Bursa Tüccaran Hırfeti vakfının muhasebe kayıtlarına göre 1693-1823 tarihleri arasında 130 yıl çalıştığı anlaşılmaktadır.

1693 yılında 70 kuruş (1720- 1914 arasında kullanılan 14,5- 1 gram gümüş içeren Osmanlı para birimi) kurulan Hırfet vakfının sermayesi 1807 yılında 1270 kuruşa ulaşmıştı.

Muhasebe kayıtlarına göre, 130 yıllık sürede, müslim, gayri müslim, kadın ve erkek çeşitli kişilere vakfın borç/kredi olarak verdiği üyelerine aktardığı miktar 26600 kuruş'a ulaşmıştı.

Tüccar vakfının kuruluş gayesi, taamiye ve tekâlif-i hırfetti. Yani belirli ordu esnafının bedel'i yemek pişirilip dağıtılması idi. Bu amaca binaen 1784-1823 yılların arasında okuttuğu mevlid masraflarını kasasından karşılamıştı. Tüccar loncası vakfının, giderleri arasında 1202 kuruşla ilk sırayı Tekalif harcamaları alıyordu.

Bursa Tüccaran Hırfeti vakfı esas kuruluş amacı olan taamiye hizmeti için her yıl 16-60 kuruş arasında tahsisat ayırmıştı. Toplam taamiye gideri 1073 kuruş ile en büyük ikinci gider kalemini oluşturuyordu.

Vakfın diğer giderleri ise mütevellî ücreti (168 kuruş) 1784-1823 yılları arasında Mevlid okutulması(220) kuruş) hizmetli ücreti (30 akçe) Muhasebe harcı (2915 akçe) ve müteferrik-diğer giderler (2850 akçe) den oluşmaktadır. Bu durumda vakıf gelirlerinin % 44,1'i tekâlif için, % 39,4'ü

yemek pişirilmesi ve dağıtımı için, % 8,1'i mevlit okutulması için, % 6,2'si mütevellî için ve % 2,2'si de hizmetli, muhasebe harcı ve müteferrik giderler için harcanmıştır.

<https://www.sadibayram.com/?page=makaleler&mid=356&id=2>

OSMANLI'DA VAKIF - ESNAF İLİŞKİSİ ÜZERİNE Seyfettin ERŞAHİN [ttps:// /dergi.diyaret.gov.tr](https://dergi.diyaret.gov.tr)

Lonca Sisteminin İşsizlik sigortasıyla ilgisi üzerine bazı düşünceler Doç. Dr. Nesimi YAZICI

Fütüvvetnamelerde Örnek İnsan Modeli GÜLDANE GÜNDÜZÖZ Kırıkkale Üniversitesi, İslâmî İlimler Fakültesi Tasavvuf Anabilim Dalı

Muhammed Hamidullah-DİA

SBAD Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi (Yaz 2018) 13/1:99-122 / (Summer 2018) OSMANLI

BURSA'SINDA TÜCCAR LONCASI VAKFI VE KREDİ FAALİYETLERİ [1693-1823]*Samettin BAŞOL* Bu

çalışma, 19-22 Mayıs 2017 tarihlerinde Karadağ'ın Podgorica şehrinde düzenlenen Mediterranean

International Conference on Social Sciences by UDG adlı sempozyumda sözlü bildiri olarak sunulmuş,

sonrasında ek bilgi ve değerlendirmelerle genişletilerek yeniden düzenlenmiştir. Dr. Öğr. Üyesi, Tokat

Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, İlgili çalışmadan özetlenmiştir,

Miyase Koyuncu Kaya Vakıflar dergisi Aralık 2014-4 Vakıf Kurucusu Olarak Osmanlı Esnafı (18.Yüzyıl

İstanbul Örneği